

VANDELLÒS i L'HOSPITALET DE L'INFANT

Rafael López-Monné
Joaquima Nolla Gasulla

VANDELLÒS i L'HOSPITALET DE L'INFANT

VANDELLÒS i L'HOSPITALET DE L'INFANT

Rafael López-Monné
Joaquima Nolla Gasulla

AJUNTAMENT
Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant

AROLA EDITORS

Presentació	9
Camins d'aigua, camins de terra	15
El paisatge, raó de la història. El Coll de Balaguer i la vall del riu Llastres	21
La natura prodigiosa. Les muntanyes de Tivissa-Vandellòs	27
Testimoni dels segles. El Coll de Balaguer i l'Hospital de l'Infant Pere	33
Vells i nous camins. Vandellòs i l'Hospitalet de L'Infant	39
Del blau al verd	221
 Presentación	9
Caminos de agua, caminos de tierra	15
El paisaje, razón de la historia. El Collado de Balaguer y el valle del río Llastres	21
La naturaleza prodigiosa. Las montañas de Tivissa-Vandellòs	27
Testigo de los siglos. El Collado de Balaguer y el Hospital del Infante Don Pedro	33
Viejos y nuevos caminos. Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant	39
Del azul al verde	233
 Introduction	8
Sea roads, mountain roads	14
The landscape and its history. The Coll de Balaguer and the river Llastres valley	20
Astounding nature. The Tivissa – Vandellòs mountains	26
Witness to the centuries. The Coll de Balaguer and the Infant Pere Hospital	32
Old and new roads. Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant	38
From Blue to Green	245
 Présentation	8
Chemins d'eau, chemins de terre	14
Le paysage, raison de l'histoire. Le Col de Balaguer et la vallée du Llastres	20
La nature prodigieuse. Les montagnes de Tivissa – Vandellòs	26
Témoignage des siècles. Le Col de Balaguer et l'Hospital de l'Infant Pere	32
Vieux et nouveaux chemins. Vandellòs et L'Hospitalet de l'Infant	38
Du bleu au vert	257

PRESENTACIÓ

The publication *Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant* that lies before you aims to captivate your gaze as a reader who has been given the opportunity to open a book such as this one. A reader that we hope can enjoy the images of the most relevant and significant places of our municipality.

We commonly describe our municipality as a vast territory due to its expanse, which lies at the south of the Camp de Tarragona. It is defined by a variety of natural environments that we like to call, in simple terms, the seaside and the mountains. In fact, a great range of physical, human, and economic elements have converged over time to define the particular traits of each of the villages and towns of the past and the present. In other words, a manifestation of geomorphological features, climate diversity, road infrastructures, economic activity... ways of being and acting that single out each and every one of the towns that constitute this municipality, from the beginning of their history to today.

Hoping to shed light on the defining and unique traits of our municipality, the local council commissioned this project to Rafael López-Monné, the renowned photographer and geographer. López-Monné has an extensive knowledge of every corner of our villages, and has been able to capture the most distinctive features of our landscapes and its people. We are certain that, as you peacefully enjoy reading this book, you will be able to appreciate the beauty, the composition, the lighting, the focus... and the great deal of detail that Rafael López is known to display in his photography.

This pictorial document is completed with a set of brief but descriptive references of the different environments that allow us to understand their rich history. For this and for the coordina-

La publication de *Vandellòs et L'Hospitalet de l'Infant* que vous avez entre vos mains se propose de délasser le regard calme du lecteur, qui a la chance d'ouvrir un livre tel que celui-ci. Un lecteur qui veut jouir de la vision des espaces les plus significatifs et remarquables de notre commune.

Habituellement, à cause de son extension, nous parlons de notre terme municipal comme d'un vaste espace. Il est situé au sud du Camp de Tarragona et se caractérise par la diversité d'environnements naturels que l'on définit, de façon sommaire, comme des paysages de mer et de montagne. En réalité, il s'agit de la confluence d'un large éventail d'aspects physiques, humains et économiques qui, avec le temps, ont défini l'idiosyncrasie de chacun des ensembles de population passés et actuels. Nous faisons allusion à la manifestation de certaines caractéristiques géomorphologiques, d'une diversité climatique précise, d'infrastructures concrètes de moyens de transport, de certaines activités économiques... de façons d'être et d'agir qui ont rendu différent chacun des ensembles de population qui, aujourd'hui comme autrefois, ont vertébré cette municipalité.

Dans le but de mettre en valeur ces traits définiteurs et identitaires de la commune, la Mairie a commandé au célèbre photographe et géographe Rafael López-Monné l'élaboration d'un vaste reportage qui montre les traits les plus importants du terme. López-Monné est un grand connaisseur de tous les coins de nos villages, et il a parfaitement été capable de saisir les traits les plus identitaires de nos paysages et de leurs gens. Nous sommes sûrs que, lorsque vous jouirez tranquillement de la lecture du livre, vous pourrez longuement vous régaler de la beauté plastique de la composition, de sa lumière, des

La publicació de VANDELLÒS I L'HOSPITALET DE L'INFANT que teniu a les mans, té la intenció de recrear la mirada reposada del lector que té l'oportunitat d'obrir un llibre com aquest. Un lector que cerca fruir amb la visió dels espais més significatius i rellevants del nostre municipi.

Habitualment ens referim al nostre terme municipal com un ampli espai per la seva extensió, ubicat en el sud del Camp de Tarragona, caracteritzat per una diversitat d'entorns naturals que acostumem a definir, de forma senzilla, com de mar i muntanya. En realitat, es tracta de la confluència d'un ampli ventall d'aspectes físics, humans i econòmics que, amb el pas del temps, han anat definint la idiosincràsia de cadascun dels nuclis de població passats i actuals. Parlem de la manifestació d'unes característiques geomorfològiques, d'una diversitat climàtica, d'unes infraestructures viàries, d'unes activitats econòmiques..., d'unes maneres de ser i de fer que han diferenciat cadascun dels nuclis de població que vertebrén, avui i en l'antiguitat, el municipi.

Amb la finalitat de ressaltar aquests trets definidors i identitaris del municipi, l'Ajuntament va encarregar al reconegut fotògraf i geògraf Rafael López-Monné l'elaboració d'un ampli reportatge que reflectís les característiques més importants del terme. López-Monné és un gran coneixedor de tots els racons dels nostres pobles i ha estat capaç de captar els trets més identitaris dels nostres paisatges i de les seves persones. Estem segurs que quan gaudiu tranquil·lament de la lectura del llibre podreu delestar-vos detingudament en la bellesa plàstica, la composició, la llum, els enfocaments i molts altres detalls que Rafael López-Monné acostuma a reflectir en les seves imatges.

La publicación de VANDELLÒS I L'HOSPITALET DE L'INFANT que tenéis en vuestras manos, tiene la intención de recrear la mirada reposada del lector que tiene la oportunidad de abrir un libro como este. Un lector que busca gozar con la visión de los espacios más significativos y relevantes de nuestro municipio.

Habitualmente nos referimos a nuestro término municipal como un amplio espacio por su extensión, ubicado en el sur del Camp de Tarragona, caracterizado por una diversidad de entornos naturales que acostumbramos a definir, de forma sencilla, como de mar y montaña. En realidad, se trata de la confluencia de un amplio abanico de aspectos físicos, humanos y económicos que, con el paso del tiempo, han ido definiendo la idiosincrasia de cada uno de los núcleos de población pasados y actuales. Hablamos de la manifestación de unas características geomorfológicas, de una diversidad climática, de unas infraestructuras viarias, de unas actividades económicas..., de unas maneras de ser y de hacer que han diferenciado cada uno de los núcleos de población que vertebran, hoy y en la antigüedad, el municipio.

Con el fin de resaltar estos rasgos definidores e identitarios del municipio, el Ayuntamiento encargó al reconocido fotógrafo y geógrafo Rafael López-Monné la elaboración de un amplio reportaje que reflejara las características más importantes del término. López-Monné es un gran conocedor de todos los rincones de nuestros pueblos y ha sido capaz de captar los rasgos más identitarios de nuestros paisajes y de sus personas. Estamos seguros de que cuando disfrutéis tranquilamente de la lectura del libro podréis deleitaros detenidamente en la belleza plástica, la composición, la luz, los enfoques y

tion of this work, I would like to give a hearty thank you to the council technician Alexis Castillo, and to Arola Editors for their valuable and knowledgeable advice.

To conclude the publication, the teacher and writer Joaquima Nolla renders a more literary approach. She has put together a narrative that compiles the main features of the region, the mythical as well as the physical, the result of which is appeasing yet surprising. Joaquima creates an enchanting story that highlights her creative skills and deft writing, capturing the reader's attention until the very end.

The work would not be complete without the support offered by the Culture Committee that has coordinated this publication and made it possible. I am very grateful to the members of the Local Publishing Board (Joan M. Vernet, Ferran Castellví and Joan Menchón) and to Culture Committee representative Núria Ortiz for their collaboration and enthusiasm towards publishing a work as valuable and significant as this one.

We hope that the people of this town like this book and that it makes us all prouder to live in and be a part of this diverse and extraordinary place, Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant.

cadrages... et de bien d'autres détails que Rafael López a l'habitude de refléter dans ses images.

Le document imagé est accompagné de quelques références sommaires, mais très illustratives, des différents espaces, qui nous permettent de remarquer leur reconnaissance ancestrale. Concernant cette tâche et aussi celle de la coordination de l'ouvrage, je tiens à remercier vivement le travail du technicien de la mairie, Alexis Castillo, ainsi que les bons conseils et l'expérience de la maison d'édition Arola. L'ouvrage est complété par la vision littéraire de Mme. Joaquima Nolla, professeur et écrivain, qui nous offre un récit réunissant les références principales du territoire, tant physiques que légendaires, au résultat aussi attrayant qu'étonnant. Joaquima nous touche par ses capacités créatrices et nous présente un récit agile qui rend vivant le désir du lecteur de connaître le dénouement de la fiction.

L'ouvrage ne serait pas complet sans l'aide des services de la conseillère municipale de la culture, qui a coordonné et rendu possible l'édition de cette publication. À tous, aux membres du Conseil Éditorial Municipal (Joan M. Vernet, Ferran Castellví et Joan Menchón, ainsi qu'à la conseillère de la culture, Núria Ortiz, je leur remercie de l'accueil et de l'enthousiasme pour l'édition d'un ouvrage de cette importance et de cette valeur.

Nous espérons que ce livre plaira aux voisins et voisines de la municipalité et qu'il nous rendra, nous tous, plus fiers d'appartenir à cette commune si diverse et prodigieuse qu'est Vandellòs et l'Hospitalet de l'Infant, et d'y vivre.

Alfons Garcia

Mayor of Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant

Alfons Garcia

Maire de Vandellòs et de l'Hospitalet de l'Infant

El document gràfic ve acompanyat d'unes referències mínimes, però molt definitòries, dels diferents espais que ens permeten adonar-nos del seu reconeixement ancestral. En aquesta tasca, així com en la coordinació de l'obra, vull agrair molt especialment el treball del tècnic de la regidoria, Alexis Castillo, i els bons consells i experiència de l'editorial Arola.

L'obra es completa amb la visió literària de la professora i escriptora Joaquima Nolla, que ha bastit un relat que reuneix els principals referents del territori, tant físics com llegendaris, amb un resultat tan atractiu com sorprenent. La Joaquima ens deixa corpresa amb la seva capacitat creativa i amb una narració àgil que manté l'avidesa del lector a conèixer la resolució de la ficció.

L'obra no seria completa sense el suport dels serveis de la regidoria de Cultura, que han coordinat i han fet possible l'edició d'aquesta publicació. A tots ells, als membres del Consell Editorial Municipal (Joan M. Vernet, Ferran Castellví i Joan Menchón) i a la regidora de Cultura, Núria Ortiz, vull agrair-los la seva receptivitat i entusiasme envers l'edició d'una obra d'aquesta entitat i d'aquesta vàlua.

Esperem que el llibre agradi als veïns i les veïnes del municipi, i que ens faci sentir a tots més orgullosos de viure i pertànyer a aquest municipi tan divers i tan prodigiós com és Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant.

Alfons Garcia
Alcalde de Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant

otros muchos detalles que Rafael López-Monné acostumbra a reflejar en sus imágenes.

El documento gráfico viene acompañado de unas referencias mínimas, pero muy definitivas, de los diferentes espacios que nos permiten darnos cuenta de su reconocimiento ancestral. En esta tarea, así como en la coordinación de la obra, quiero agradecer muy especialmente el trabajo del técnico de la concejalía, Alexis Castillo, y los buenos consejos y experiencia de la editorial Arola.

La obra se completa con la visión literaria de la profesora y escritora Joaquima Nolla, que ha construido un relato que reúne los principales referentes del territorio, tanto físicos como legendarios, con un resultado tan atractivo como sorprendente. Joaquima nos cautiva con su capacidad creativa y con una narración ágil que mantiene la avidez del lector en conocer la resolución de la ficción.

La obra no sería completa sin el apoyo de los servicios de la concejalía de Cultura, que han coordinado y han hecho posible la edición de esta publicación. A todos ellos, a los miembros del Consejo Editorial Municipal (Joan M. Vernet, Ferran Castellví y Joan Menchón) y a la concejala de Cultura, Núria Ortiz, quiero agradecerles su receptividad y entusiasmo hacia la edición de una obra de esta entidad y de esta valía.

Esperamos que el libro guste a los vecinos y a las vecinas del municipio, y que nos haga sentir a todos más orgullosos de vivir y pertenecer a este municipio tan diverso y tan prodigioso como es Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant.

Alfons Garcia
Alcalde de Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant

Mapa Plan of the Camp of Tarragona, for Mr. Tindal's Continuation of Mr. Rapin's History of England, de 1744. Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya (RM.215269).

Cérvola de la cova de l'Escoda. Art rupestre naturalista llevantí. Bronze Final III, entre -1.800 i -650 aC. Patrimoni Mundial Cultural de la UNESCO.

Antefixa grega trobada a l'Hospital del Coll de Balaguer (l'Hospitalet de l'Infant), part d'un conjunt existent. Museu Nacional Arqueològic de Tarragona (MNAT 45016). Primer quart del segle v aC.

SEA ROADS, MOUNTAIN ROADS

The municipality of Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant belongs to the natural and historical region of the Camp de Tarragona. It is located in the southern part of the Baix Camp region, bordering the municipalities of Ametlla de Mar, Tivissa, Pratdip, and Mont-roig del Camp. It covers a vast area (102.7 km²), and is geologically diverse due to its lowlands near the sea (the historical Plana del Coll de Balaguer), and hilly regions inland. There are narrow, sunken valleys formed by the currents which flow through large crevices, the most important of which is the valley of the river Llastres.

The municipality was founded in 1818, when it split off from Tivissa. Historically, there are

CHEMINS D'EAU, CHEMINS DE TERRE

La commune de Vandellòs et de l'Hospitalet de l'Infant fait partie géographique de la région naturelle et historique du Camp de Tarragona. Elle est située à l'extrême méridional de la région du Baix Camp et limite avec les termes de l'Ametlla de Mar, Tivissa, Pratdip et Mont-Roig del Camp. Le terme a une vaste superficie (102,7 km²) de formation géologique diverse : il y a des zones plates dans la partie qui borde la mer (la Plaine historique du Col de Balaguer) et des terrains plus accidentés vers l'intérieur ; celui-ci est formé par de profondes vallées et par des ravins, ouverts par les courants des précipices, dont le plus remarquable est celui du fleuve Llastres. La municipalité s'est constituée en 1818, en partie

Mapa Catalonae Principatus Novissima et Accurata Descriptio, de J. B. Vrients de 1608. Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya (RM.215348).

CAMINS D'AIGUA, CAMINS DE TERRA

El municipi de Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant forma part geogràficament de la regió natural i històrica del Camp de Tarragona. Està situat a l'extrem meridional de la comarca del Baix Camp i limita amb els termes de l'Ametlla de Mar, Tivissa, Pratdip i Mont-roig del Camp. El terme té una superfície extensa (102,7 km²), i és de formació geològica diversa, amb zones planeres en la part propera al mar (la històrica plana del coll de Balaguer) i terrenys accidentats cap a la part interior, formada per valls pregones i afraus, obertes pels corrents dels barrancs, entre les quals destaca la vall del riu Llastres.

El municipi es va constituir el 1818, com a part escindida del de Tivissa, i s'hi reconeixen histò-

CAMINOS DE AGUA, CAMINOS DE TIERRA

El municipio de Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant forma parte geográficamente de la región natural e histórica del Camp de Tarragona. Está situado en el extremo meridional de la comarca del Baix Camp y limita con los términos de L'Ametlla de Mar, Tivissa, Pratdip y Mont-roig del Camp. El término tiene una superficie extensa (102,7 km²), y es de formación geológica diversa, con zonas llanas en la parte cercana al mar (la histórica llanura del collado de Balaguer) y terrenos accidentados hacia la parte interior, formada por valles profundos y desfiladeros, abiertos por las corrientes de los barrancos, entre los que destaca el valle del río Llastres.

11 towns and villages: Vandellòs, Masboquera, Masriudoms, l'Hospitalet de l'Infant, l'Almadrava, Fatges, Gavadà, Castelló, Remullà, Masvalentí, and the Pobla del Coll de Balaguer. Out of these, only the first five are currently recognised, with a total population of 6,050 inhabitants as of 2015. Until the second half of the 20th century, agriculture represented the main economic activity, as well as livestock farming and fishing. Vines, almonds, olives, hazelnuts, and carobs were grown amongst other things. Nowadays, the advent of tourism and, above all, the electricity industry have become the primary source of income.

We know people have lived in this area as far back as the Stone Age thanks to Levantine cave paintings. There is also evidence of Iberian, Greek, and Roman settlements, as well as the aforementioned towns, which are of medieval origin. Rather than the exploitation of natural resources, this is due to the hub of communication formed by the Via Augusta over the Coll de Balaguer and maritime routes between Tarragona and the mouth of the river Ebre, and the river Llastres constituting a direct and natural access route from its mouth to the Móra d'Ebre basin. This complex and unique landscape is key to understanding the history of the people who lived here and what remains of the past. The book that lies before you is an invitation to walk these paths and, in doing so, to get to know and love our municipality.

scindée de celle de Tivissa, et l'on y reconnaît jusqu'à 11 ensembles habités : Vandellòs, Masboquera, Masriudoms, L'Hospitalet de l'Infant, l'Almadrava, Fatges, Gavadà, Castelló, Remullà, Masvalentí et La Pobla du Col de Balaguer. De nos jours, seulement les cinq premiers figurent comme ensembles, avec une population de 6050 habitants en 2015. Jusqu'à la deuxième moitié du XXème siècle, la principale activité économique de cette région a été l'agriculture, que complétaient l'élevage et la pêche, et l'on y cultivait la vigne, les amandiers, les oliviers, les noisetiers et les caroubiers entre autres. Actuellement, la montée du tourisme et, surtout, l'industrie de production d'énergie électrique en constituent la principale forme de subsistance.

Nous avons des évidences du peuplement de ce territoire depuis le Néolithique, à partir des peintures rupestres d'art du levant découvertes, ainsi que des établissements ibères, grecs, romains, et des ensembles ci-dessus décrits d'origine médiévale. Au-delà de l'exploitation des ressources locales, ce peuplement se justifie par le fait de s'être constitué autour de deux axes de communication régionaux stratégiques : la voie Auguste à travers le Col de Balaguer, et les voies maritimes entre Tarragone et l'embouchure de l'Ebre et le cours du fleuve Llastres, comme tronçon oriental d'une voie d'accès naturel et direct depuis son embouchure jusqu'à la cuvette de Móra d'Ebre. Ce paysage, complexe et particulier, devient la clef de voûte pour comprendre l'histoire, la vie des gens qui l'ont habité et les vestiges de toute sorte qui en sont restés. Le livre que vous avez dans vos mains vous invite à parcourir ces chemins et, ce faisant, à connaître et à aimer notre municipalité.

ricament fins a onze nuclis habitats: Vandellòs, Masboquera, Masriudoms, l'Hospitalet de l'Infant, l'Almadrava, Fatges, Gavadà, Castelló, Remullà, Masvalentí i la Pobla del Coll de Balaguer. Actualment consten com a nuclis els cinc primers, amb una població de 6.050 habitants en conjunt el 2015. Fins a la segona meitat del segle xx, l'activitat econòmica principal va ser l'agricultura, complementada per la ramaderia i la pesca, i s'hi conreava la vinya, els ametllers, els olivers, els avellaners i els garrofers, entre d'altres. Actualment, l'adveniment del turisme i, sobretot, la indústria de producció d'energia elèctrica en són la sustentació principal.

Hi ha evidències del poblament d'aquest territori del Neolític ençà, a partir de les pintures rupestres d'art llevantí descobertes, així com d'assentaments ibers, grecs i romans, a més dels nuclis descrits, d'origen medieval. Aquesta activitat, més enllà de l'aprofitament dels recursos locals, es justifica perquè es basteix al voltant de dos eixos de comunicació regionals estratègics: la via Augusta pel coll de Balaguer i les rutes marítimes entre Tarragona i la desembocadura del riu Ebre, d'una banda, i el curs del riu Llastres com a tram oriental d'una via d'accés natural i directe des de la seva desembocadura fins a la cubeta de Móra d'Ebre, de l'altra. Aquest paisatge, complex i particular, esdevé la clau de volta per a comprendre la història, la vida de les persones que l'habitaren i els vestigis de tot tipus que en van restar. El llibre que teniu a les mans us convida a recórrer aquests camins i, d'aquesta manera, a conèixer i estimar el nostre municipi.

El municipio se constituyó en 1818, como parte escindida del de Tivissa, y se reconocen históricamente hasta once núcleos habitados: Vandellòs, Masboquera, Masriudoms, L'Hospitalet de l'Infant, L'Almadrava, Fatges, Gavadà, Castelló, Remullà, Masvalentí y La Pobla del Coll de Balaguer. Actualmente constan como núcleos los cinco primeros, con una población de 6.050 habitantes en conjunto en 2015. Hasta la segunda mitad del siglo xx, la actividad económica principal fue la agricultura, complementada por la ganadería y la pesca, y se cultivaba la vid, los almendros, los olivos, los avellanos y los algarrobos, entre otros. Actualmente, el advenimiento del turismo y, sobre todo, la industria de producción de energía eléctrica son el sustento principal.

Existen evidencias del poblamiento de este territorio desde el Neolítico, a partir de las pinturas rupestres de arte levantino descubiertas, así como de asentamientos iberos, griegos y romanos, además de los núcleos descritos, de origen medieval. Esta actividad, más allá del aprovechamiento de los recursos locales, se justifica porque se construye alrededor de dos ejes de comunicación regionales estratégicos: la vía Augusta por el collado de Balaguer y las rutas marítimas entre Tarragona y la desembocadura del río Ebro, por un lado, y el curso del río Llastres como tramo oriental de una vía de acceso natural y directo desde su desembocadura hasta la cubeta de Móra d'Ebre, por el otro. Este paisaje, complejo y particular, es la piedra angular para comprender la historia, la vida de las personas que lo habitaron y los vestigios de todo tipo que permanecieron en él. El libro que tenéis en vuestras manos os invita a recorrer estos caminos y, de esta forma, a conocer y amar a nuestro municipio.

Gravat del coll de Balaguer, dins de l'obra *Voyage pittoresque et historique de l'Espagne* (1806), d'Alexandre de Laborde (1774-1842).

Il·lustració *Diligence espagnole. Passage du Col de Balaguer*, dels gravadors M. M. Rouargue Frères, dins de l'obra *Voyage pittoresque en Espagne et en Portugal*, d'Emile Bégin (1852). Regidoria de Cultura i Patrimoni de l'Ajuntament de Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant.

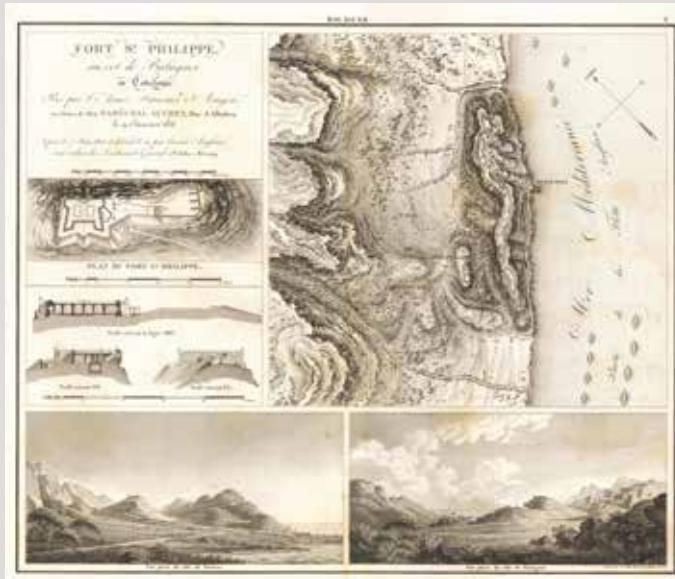
Fotografia roca foradada al coll de Fatxes (1923), de Josep Salvany i Blanch (1866-1929). Biblioteca Nacional de Catalunya (Fons Salvany).

THE LANDSCAPE AND ITS HISTORY. THE COLL DE BALAGUER AND THE RIVER LLASTRES VALLEY

The river Llastres valley is part of the land route that leads to the Móra d'Ebre basin, and which is now the C-44 road. There documented evidence of the existence of this route that goes as far back as the Old Iberian Period, as seen in the differing available information on the villages along the valley from east to west: Puig del Castell (Vandellòs) and Mola de Genessies, and Castellet de Banyoles (Tivissa), among others. The significance of this route in medieval times is evident from archive documents and archaeological remains, and the inland villages of Vandellòs, Masboquera, Masriudoms, Fatges, Gavadà, Castelló, Remullà, and Masvalentí act as living proof. In these villages, it is common to find fortifications from different times and

LE PAYSAGE, RAISON DE L'HISTOIRE. LE COL DE BALAGUER ET LA VALLÉE DU LLASTRES

La vallée du fleuve Llastres fait partie de la voie terrestre, actuellement devenue la route C-44, qui se reliait avec la cuvette de Móra d'Ebre et que l'on trouve déjà documentée à partir de la période ibérique ancienne, comme le prouvent les inégales informations disponibles concernant la série d'agglomérations qui se trouvent à ses flancs d'est à ouest, le Puig del Castell (Vandellòs), la Mola de Genessies et le Castellet de Banyoles (Tivissa) entre autres. À l'époque médiévale, l'importance de la voie est prouvée par la documentation d'archive et par les évidences archéologiques, et en constituent témoignage vivant les ensembles de l'intérieur : Vandellòs, Masboquera, Masriudoms, Fatges, Gavadà, Castelló, Remullà et Masvalentí. L'existence de fortifications de chronologie et de caractéristiques

Gravat Fort St Philippe au col de Balaguer en Catalogne, pris par L'Armée Francaise d'Aragon aux ordenes de S.E. le Maréchal Suchet, Duc d'Albufera le 9 Janvier 1811, inclòs a l'obra Mémoires du Marechal Suchet, Duc d'Albufera, sur ses campagnes en Espagne, depuis 1808 jusqu'en 1814, écrits par lui-même, en dos volums (1828).

EL PAISATGE, RAÓ DE LA HISTÒRIA. EL COLL DE BALAGUER I LA VALL DEL RIU LLASTRES

La vall del riu Llastres forma part de la via terrestre, actualment utilitzada per la carretera C-44, que comunicava amb la cubeta de Móra d'Ebre. Ja es troba documentada a partir del període ibèric antic, com demostren les informacions desiguals disponibles sobre la sèrie de poblat que la van flanquejant, d'est a oest, entre els quals hi ha el Puig del Castell (Vandellòs), la Mola de Genessies o el Castellet de Banyoles (Tivissa). En època medieval, la importància de la via resulta confirmada per la documentació d'arxiu i les evidències arqueològiques, i en són testimoni viu les poblacions de l'interior: Vandellòs, Masboquera, Masriudoms, Fatges, Gavadà, Castelló, Remullà i Masvalentí. És freqüent l'existència de fortificacions de cronologies i característi-

EL PAISAJE, RAZÓN DE LA HISTORIA. EL COLLADO DE BALAGUER Y EL VALLE DEL RÍO LLASTRES

El valle del río Llastres forma parte de la vía terrestre, actualmente utilizada por la carretera C-44, que comunicaba con la cubeta de Móra d'Ebre. Ya se encuentra documentado a partir del periodo ibérico antiguo, como demuestran las informaciones desiguales disponibles sobre la serie de pueblos que lo van flanqueando, de este a oeste, entre los que hay el Puig del Castell (Vandellòs), la Mola de Genessies o el Castellet de Banyoles (Tivissa). En época medieval, la importancia de la vía resulta confirmada por la documentación de archivo y las evidencias arqueológicas, y son testigo vivo las poblaciones del interior: Vandellòs, Masboquera, Masriudoms, Fatges, Gavadà, Castelló, Remullà y Masvalentí. Es frecuente la existencia de fortificaciones de cronologías y caracte-

of different characteristics which were built to control and protect these routes.

This access route inland starts in l'Hospitalet de l'Infant, follows the coast and connects Tarragona with the Ebre, and runs alongside the Via Augusta. It has remained untouched for centuries up to now, for the AP7 motorway, the A7 main road, the N-340 road, and the railway currently follow its trail. The inevitable crossing of the Coll de Balaguer, the steep mountains, and the dangers of encountering pirates and bandits, turned this area into a strategic point, which has frequently been represented in folk culture. This region has been mentioned in literature by Lope de Rueda and Lope de Vega in the 16th and 17th centuries, as well as in travel books and engravings by É. Béguin, E.H. Locker, J. Taylor, A. Laborde and L.G. Suchet in the 19th century. Since ancient times, the Coll de Balaguer and the surrounding lowlands have been the object of various schemes to control the area: the Phoenician trading enclaves in the mouth of the river Llastres, the Roman *mansio Oleastrum* and *Sub Saltus*, the settling of the Moors in the area, the building of the castle and the unsuccessful settling at the foot of the Coll in the 13th century, the majestic Infant Pere Hospital in the 14th century (the foundation of l'Hospitalet de l'Infant), the fortified tower on the rocky island of Torn in the 16th century, the Sant Felip fort in the 18th century and, in more recent times, the vast defence system established right across the Coll during the Spanish Civil War of 1936-1939.

diverses est habituelle dans les ensembles de ce parcours. Elles étaient destinées au contrôle et à la préservation du passage.

Cette voie d'accès à l'intérieur coïncidait, dans son point de départ à L'Hospitalet de l'Infant, avec celle qui, en suivant la côte, reliait Tarragona avec l'Ebre, sur le même parcours de la Voie Auguste. Un tracé intact pendant de longs siècles et jusqu'à nos jours qui, en ce qui concerne le terme, correspond maintenant aux tronçons de l'autoroute AP7, à la voie A7, à la route nationale 340 et au chemin de fer. Le passage obligé à travers le Col de Balaguer, la difficulté de l'orographie et le danger constant à cause de l'activité des corsaires et des bandits ont fait de cet endroit un point stratégique important et à écho populaire, comme le prouvent les références littéraires de Lope de Rueda et de Lope de Vega aux XVIe et XVIIe siècles, ou les descriptions des livres de voyages et de gravures de E. Béguin, E. H. Locker, J. Taylor, A. Laborde et L. G. Suchet au XIe siècle. C'est ainsi que le Col de Balaguer et sa plaine ont fait l'objet de nombreuses initiatives pour en assurer le contrôle depuis l'antiquité : depuis l'enclave commercial féocien dans l'embouchure du Llastres, les *Mansio Oleastrum* et *Sub Saltum* romaines, le poste de guet musulman, le château et les ensembles non réussis au pied du Col au XIIIe siècle, le majestueux Hôpital de l'Infant Pere au XIVe siècle, jusqu'à la Tour fortifiée dans l'Ilot du Torn au XVIe siècle, au fort de Sant Felip du XVIIIe siècle et, plus près de notre époque, au vaste système de défense, des deux côtés du Col, au cours de la Guerre Civile espagnole de 1936 – 1939.

ques diverses en els nuclis d'aquest recorregut, destinades al control i l'assegurament del pas.

Aquesta via d'accés a l'interior coincidia en el seu punt de partida, a l'Hospitalet de l'Infant, amb la que, seguint la costa, connectava Tarragona amb l'Ebre pel mateix recorregut de la via Augusta. Un traçat intacte durant molts segles i fins avui dia que, pel que fa al terme, correspon als trams de l'autopista AP-7, l'autovia A-7, la carretera N-340 i el pas del ferrocarril. El pas obligat pel coll de Balaguer, la dificultat de l'orografia i la perillositat per l'activitat de corsaris i bandolers van fer de l'indret un punt estratègic important i amb un ressò popular. En són un exemple les referències literàries de Lope de Rueda i Lope de Vega els segles XVI i XVII o bé les descripcions dels llibres de viatges i gravats d'É. Béguin, E. H. Locker, J. Taylor, A. Laborde i L. G. Suchet el segle XIX. D'aquesta manera, el coll de Balaguer i la seva plana van ser objecte de nombroses iniciatives per a assegurar-ne el control des de ben antic: des de l'enclavament comercial grec a la desembocadura del riu Llastres, les *mansio Oleastrum* i *Sub Saltu romanæ*, la posta musulmana, el castell i els poblamens no reeixits al peu del coll el segle XIII, el majestuos hospital de l'Infant Pere el segle XIV —origen de la vila de l'Hospitalet de l'Infant— fins a la torre fortificada a l'illot del Torn el segle XVI, el fort de Sant Felip el segle XVIII i, ja en un temps més proper, el vast sistema de defenses, a banda i banda del coll, durant la guerra civil espanyola de 1936-1939.

y características diversas en los núcleos de este recorrido, destinadas al control y el aseguramiento del paso.

Esta vía de acceso al interior coincidía en su punto de partida, en L'Hospitalet de l'Infant, con la que, siguiendo la costa, conectaba Tarragona con el Ebro por el mismo recorrido de la vía Augusta. Un trazado intacto durante muchos siglos y hasta hoy que, en cuanto al término, corresponde a los tramos de la autopista AP-7, la autovía A-7, la carretera N-340 y el paso del ferrocarril. El paso obligado por el collado de Balaguer, la dificultad de la orografía y la peligrosidad por la actividad de corsarios y bandoleros hicieron del lugar un punto estratégico importante y con un eco popular. Son un ejemplo de ello las referencias literarias de Lope de Rueda y Lope de Vega en los siglos XVI y XVII o bien las descripciones de los libros de viajes y grabados de É. Béguin, E. H. Locker, J. Taylor, A. Laborde y L. G. Suchet en el siglo XIX. De esta forma, el collado de Balaguer y su llanura fueron objeto de numerosas iniciativas para asegurar su control desde muy antiguo: desde el enclave comercial griego en la desembocadura del río Llastres, las *mansio Oleastrum* y *Sub Saltu romanæ*, el aposadero musulmán, el castillo y los poblamientos no exitosos al pie del collado en el siglo XIII, el majestuoso hospital del Infante don Pedro en el siglo XIV —origen de la villa de L'Hospitalet de l'Infant— hasta la torre fortificada en el islote de El Torn en el siglo XVI, el fuerte de Sant Felip en el siglo XVIII y, ya en un tiempo más cercano, el vasto sistema de defensas, a ambos lados del collado, durante la guerra civil española de 1936-1939.

23 **CATALÀ** *El paisatge, raó de la història. El coll de Balaguer i la vall del riu Llastres*

23 **CASTELLANO** *El paisaje, razón de la historia. El collado de Balaguer y el valle del río Llastres*

dit notis cunctis hodiis pto exo... . Vnde e Castro uenit. v. Arnallo de son
mo castellano pto notis omni uita dono d'etate et uerba de donacione t. Ha
mundo d'rus almo. - cuius conuictus in sua termo
eo vocat p suo nomine Valdolor. terminatus ac ill
i rius ullastre. Asorodius. i Heimude opere
de nascello. Aceres. i rius d'ualdelor. u
nus in cludit et continuo. Sic donau p
allobi uris cui in collib. et collib. si
volioramentis. In talis m' que
in sua p'dicta honore. vix. popul
illo p'dicta loco d'ualdelor. et donam
ai parcellas d'alaudui p melioram
loci uoluens accipe. et ad duas parcell
um. - t. Raimundo d'rus almo. - t.
p'dicta honore. et tenetatis p'fidei et
m' t. Raimundo. quicunq; possunt habere d'
nre. et donam ut p' rati' vermenti ou
m' allobi uenit. quia ad opus s'c
nre curibile barchenonem' d'ut. ha
na et q'nt' ab o' p'sionam negotiui. et t. R
no elegatis d' illa p'dicta honore. et d' al
lo et no' p'elamenti nec latitatis nui tan
s'cul' uris. licentia habet d' illa p
re lice alienare u'ro contumelie labo
gerit in duplo componat. et c'liq' h
mundo. et ruis en' illa eti'ze tenet
xviij. l'fianciary. Anno d'mc' m
S: f: n. Arlert d'chahno uenit
fecimus isto donu et ita carta man
re ro' grani. S: f: n. Vabilia. S: f: n
et totis suscess' et succed'c'
S: f: n. bernardus leonita q' h' sc'p'c
- linea i. et recul' et linea m
altro q' h' sc'p'c in la
real a. Ab'ous
i r'co q' dec'c'
i frontacio
mros. uti et luc
m'c' donaceni
rus almo. m
t'ans et b'at'nos
rus almo. et ruis.
sonore et quali
entia neq; uiata
r'os habet d'
cent et c'liq' h' sc'p'c. et dona
menes d'ia d' m
ascu' et len' d' et collib.
d' hanc donacene h' sc'p'c
donacene ub' conuenim' factio bo
uendo. et ruis et tales populatores
licet loco d'ualdelor. aliu' sonio
nal' et succ'collib' nr'is. ut et succ'c'
hono're uendere ut in p'gnora
aliu' nro' seniorante. Siq' h' sc'p'c
naneat firmu. et donam t. Ra
i' unu' outu. Actu' est h' .
v. c. lxxx. et i.
Arnallo de sonellar. nos q'
scribo firmam' et testos firma
berran d' castellet. berraner.
S: f: n. Joan de labaria. Jlt
et totis suscess' et succed'c'
S: f: n. bernardus leonita q' h' sc'p'c
- linea i. et recul' et linea m
altro q' h' sc'p'c in linea q' q' recul' et
m'c' mal' et em'c'lat' die r'ano q' h' sc'p'

Vista de Masboquera (1923), de Josep Salvany i Blanch (1866-1929). Fons Salvany de la Biblioteca de Catalunya.

ASTOUNDING NATURE. THE TIVISSA – VANDELLÒS MOUNTAINS

The Tivissa – Vandellòs mountains are part of the Catalan Pre-Coastal Range and belong to both municipalities. Rugged mountains, an uneven topography and calcareous soil are their most distinctive features. The Santa Marina mountain range (the Mola de Remullà) borders the south of the Pratdip depression, whereas the Dedalts de Vandellòs (the Puntaire) continue towards the west, following the Batalla mountain range until the neighbouring region of Ribera d'Ebre and reach the sea on the east near the Coll de Balaguer, almost bordering the region of the Baix Camp from the south. The landscape is heavily defined by rocky features, and the complex orography allows for diverse and surprising environments that curious spirits and lovers of nature's wonders can explore. The fall of agriculture and livestock farming led the population to dwindle in the surrounding villages and farm houses. The many terraces that can be seen in the mountains prove how much labour this land has undergone, and show the efforts of the generations that lived in it. Nowadays, nature has claimed these plots of land back, but still the greenery has decreased due to fires, and vast stretches of land are covered

LA NATURE PRODIGIEUSE. LES MONTAGNES DE TIVISSA – VANDELLÒS

Les montagnes de Tivissa – Vandellòs sont constituées par l'ensemble des chaînes de la Serralada Prelitoral situées dans les deux termes, aux formes énergiques, à la topographie irrégulière et à nature calcaire. Ainsi, la chaîne de Santa Marina (colline de Remullà) limite au sud par la dépression de Pratdip, et les Dedalts de Vandellòs (el Puntaire) continuent vers l'ouest à travers la chaîne de la Batalla vers la contrée voisine de la Ribera d'Ebre, et au levant s'enfoncent dans la mer, près du Col de Balaguer, presque dans la limite méridionale du Baix Camp. L'élément rocheux définit nettement le paysage, et la complexité de l'orographie abrite des environnements naturels divers et étonnantes à la portée des esprits curieux qui aiment les prodiges de la nature. La diminution de l'agriculture et de l'élevage a entraîné le dépeuplement de la trame des ensembles et des fermes. Les travaux énormes des marges dans les versants rendent évidente l'ancienne utilisation de la terre, et rappellent l'effort des générations qui y ont vécu. De nos jours, la nature a récupéré ces espaces, mais, malgré tout, la couche forestière a beaucoup diminué à cause des incendies, et nous trouvons, donc, de grandes aires couvertes par des buissons

Vista de Vandellòs (1923), de Josep Salvany i Blanch (1866-1929). Fons Salvany de la Biblioteca de Catalunya.

Vista del coll de Fatxes (1923), de Josep Salvany i Blanch (1866-1929). Fons Salvany de la Biblioteca de Catalunya.

LA NATURA PRODIGIOSA. LES MUNTANYES DE TIVISSA-VANDELLÒS

Les muntanyes de Tivissa-Vandellòs són el conjunt de serres de la serralada Prelitoral situades en ambdós termes, de formes enèrgiques, topografia irregular i naturalesa calcària. La serra de Santa Marina (mola de Remullà) limita pel sud la depressió de Pratdip, mentre que els Dedalts de Vandellòs (el Puntaire) continuen cap a ponent per la serra de la Batalla, vers la comarca veïna de la Ribera d'Ebre, i per llevant s'enfonen en la mar, prop del coll de Balaguer, gairebé al límit meridional del Baix Camp. L'element rocós defineix marcadament el paisatge, i la complexitat de l'orografia preserva entorns naturals diversos i sorprenents, a l'abast d'esperits curiosos i amants dels prodigis de la natura. La davallada de l'agricultura i la ramaderia ha conduït al despoblament de la trama de nuclis i masies. L'obra ingent de marges als vessants fa palès l'aprofitament passat de la terra, i recorda l'esforç de les generacions que hi van viure. Ara la natura ha recuperat aquests espais, però, malgrat tot, el cobriment forestal ha disminuït força a causa dels incendis i hi ha grans

LA NATURALEZA PRODIGIOSA. LAS MONTAÑAS DE TIVISSA-VANDELLÒS

Las montañas de Tivissa-Vandellòs son el conjunto de sierras de la cordillera Prelitoral situadas en ambos términos, de formas enérgicas, topografía irregular y naturaleza calcárea. La sierra de Santa Marina (mola de Remullà) limita por el sur la depresión de Pratdip, mientras que los Dedalts de Vandellòs (el Puntaire) continúan hacia ponente por la sierra de la Batalla, hacia la comarca vecina de la Ribera d'Ebre, y por levante se hunden en la mar, cerca del collado de Balaguer, casi al límite meridional del Baix Camp. El elemento rocoso define marcadamente el paisaje, y la complejidad de la orografía preserva entornos naturales diversos y sorprendentes, al alcance de espíritus curiosos y amantes de los prodigios de la naturaleza. El descenso de la agricultura y la ganadería ha conducido al despoblamiento de la trama de núcleos y masías. La obra ingente de márgenes en las vertientes hace patente el aprovechamiento pasado de la tierra, y recuerda el esfuerzo de las generaciones que vivieron allí. Ahora la naturaleza ha recuperado estos espacios, pero, a pesar de todo, el cubrimiento forestal ha disminuido bastante debido a los incendios y hay

in nothing but scrubland and bushes. Nevertheless, the Aleppo pine is abundant, and less so the holm oak. Different creatures inhabit these mountains: birds of prey, such as Boenlli's eagle, and a great deal of undergrowth creatures, such as wild boars, badgers, foxes, partridges, rabbits... These diverse environments are home to a rich variety of flora and fauna, which are mostly adapted to dry climate conditions. The diversity confers a remarkable heritage to the mountain range, renowned by the Pla d'Espais d'Interès Natural de Catalunya (Plan for Natural Sites of Interest in Catalonia).

The most important documented village site in this region was founded by the forefathers of New Catalonia, Ramon Berenguer IV and Alfons II in the 12th century. In our township, Masriudoms is possibly one of the villages with the earliest foundation. Under the reign of Alfons II, Guillem of Castellvell is given the territories, previously ruled by the Moors, of Móra, Garcia and Tivissa (1174): decisive lands in what would later become the barony of Entença in the 13th century. On the 20th of December of 1191, Albert of Castellvell II and Arnau of Fonollar, the lord of the Tivissa castle design a municipal charter that determines the borders of Vandellòs within the township of Tivissa. There is documented evidence of Castelló, Gavadà and Remullà in the 13th century and, subsequently, of Fatges and Masvalentí. However, it is difficult to clearly establish their beginnings, for there is missing documented evidence, and Saracens and Moriscos had already settled in the area some time before. There are defence towers and remains of fortitudes in Vandellòs (Ca la Torre), Masboquera, Masriudoms, Castelló, Gavadà and Masvalentí, and in the route inland, and up to the mid-20th century all villages were populated. Nowadays, there are initiatives that count on institutional backing to recover Castelló, Gavadà, Fatges, and Remullà, and to preserve rural areas and their hundred-year-old legacy.

et par des broussailles. Cependant, le pin blanc abonde, et les chênes, en plus petites quantités, aussi. Il y a des oiseaux de proie, comme l'aigle à la queue rayée, et une faune abondante associée au sous-bois, comme le sanglier, le blaireau, le renard, la perdrix, le lapin... La diversité de l'environnement et la richesse de la flore et de la faune, pour la plupart adaptées à des conditions climatiques de manque de précipitations, confèrent à l'ensemble des chaînes une valeur de patrimoine naturel remarquable et reconnu dans le Plan des Espaces à Intérêt Naturel de la Catalogne.

Le peuplement documenté le plus important de cette région correspond à celui établi au XIIe siècle par Ramon Berenguer IV et Alfons II, forgeurs de la Nouvelle Catalogne. Dans notre terme, Masriudoms est, probablement, l'un des ensembles de fondation les plus anciens. Guillem de Castellvell reçut d'Alfons II, en fief, les anciens domaines musulmans de Móra, Garcia et Tivissa (1174), terres fondamentales de ce qui deviendrait la baronne d'Entença au XIIIe siècle, et le 20 décembre 1191 Albert de Castellvell II et Arnau de Fonollar, castillan du château de Tivissa, précisent, dans une charte de population, les limites de Vandellòs au sein du grand terme de Tivissa. Il existe preuve documentaire de Castelló, de Gavadà et de Remullà au XIIIe siècle et, plus tard, de Fatges et de Masvalentí. De toute façon, il est difficile d'établir les débuts d'une façon précise, car d'autres preuves documentaires manquent, et car, en réalité, plus ou moins intensément, il y avait déjà au préalable un peuplement de sarrazins et de morisques. On trouve des tours de défense et des vestiges fortifiés à Vandellòs (Ca la Torre), Masboquera, Masriudoms, Castelló, Gavadà et Masvalentí. Sur la route d'accès à l'intérieur et jusqu'à la moitié du XXe siècle, tous les ensembles ont été habités. Actuellement, des initiatives populaires à soutien institutionnel se proposent de récupérer Castelló, Gavadà, Fatges et Remullà, ainsi que de garder les espaces et la mémoire de siècles de vie rurale.

àrees cobertes per garrigues i brolles. Tot i així, hi és abundant el pi blanc i, en menor grau, l'almazana. Hi ha rapinyaires, com és l'àguila cuabarrada, i una fauna abundant associada al sotabosc, com són el porc senglà, el teixó, la guineu, la perdix, el conill... La diversitat d'entorns i la riquesa de la flora i la fauna, majoritàriament adaptades a unes condicions climàtiques d'escassetat de precipitacions, atorguen al conjunt de les serres un valor patrimonial natural notable i reconegut en el Pla d'espais d'interès natural de Catalunya.

El poblament documentat més important d'aquest territori correspon a l'iniciat el segle XII per Ramon Berenguer IV i Alfons II, forjadors de la Catalunya Nova. Al nostre terme, Masriudoms és possiblement un dels nuclis de fundació més antiga. Guillem de Castellvell rep en feu d'Alfons II els antics dominis musulmans de Móra, Garcia i Tivissa (1174), terres fonamentals del que seria la baronia d'Entença el segle XIII, i el 20 de desembre de 1191, Albert de Castellvell II i Arnau de Fonollar, castellà del castell de Tivissa, determinen en una carta de població els llindars de Vandellòs dins del gran terme de Tivissa. Hi ha constància documental de Castelló, Gavadà i Remullà el segle XIII, i posteriorment, de Fatges i Masvalentí. De tota manera, és difícil establir els inicis de forma clara, atès que manquen evidències documentals i perquè, de fet, amb més o menys intensitat, ja hi havia un poblament previ de sarraïns i moriscos. Hi ha torres de defensa i vestigis fortificats a Vandellòs (Ca la Torre), Masboquera, Masriudoms, Castelló, Gavadà i Masvalentí, en la ruta d'accés a l'interior, i fins a mitjan segle XX tots els nuclis van estar habitats. Actualment hi ha iniciatives populars amb suport institucional per a recuperar Castelló, Gavadà, Fatges i Remullà i preservar els espais i la memòria de segles de vida rural.

grandes áreas cubiertas por garrigas y maleza. Aun así, es abundante el pino blanco y, en menor grado, la encina. Hay aves de rapiña, como es el águila perdicera, y una fauna abundante asociada al sotobosque, como son el jabalí, el tejón, el zorro, la perdiz, el conejo... La diversidad de entornos y la riqueza de la flora y la fauna, mayoritariamente adaptadas a unas condiciones climáticas de escasez de precipitaciones, otorgan al conjunto de las sierras un valor patrimonial natural notable y reconocido en el Plan de espacios de interés natural de Cataluña.

El poblamiento documentado más importante de este territorio corresponde al iniciado en el siglo XII por Ramón Berenguer IV y Alfonso II, forjadores de la Cataluña Nueva. En nuestro término, Masriudoms es posiblemente uno de los núcleos de fundación más antigua. Guillermo de Castellvell recibe en feudo de Alfonso II los antiguos dominios musulmanes de Móra, Garcia y Tivissa (1174), tierras fundamentales de lo que sería la baronía de Entenza en el siglo XIII, y el 20 de diciembre de 1191, Alberto de Castellvell II y Arnau de Fonollar, castellano del castillo de Tivissa, determinan en una carta de población los umbrales de Vandellòs dentro del gran término de Tivissa. Hay constancia documental de Castelló, Gavadà y Remullà en el siglo XIII, y posteriormente, de Fatges y Masvalentí. De todos modos, es difícil establecer los inicios de forma clara, dado que faltan evidencias documentales y porque, de hecho, con más o menos intensidad, ya había un poblamiento previo de sarracenos y moriscos. Hay torres de defensa y vestigios fortificados en Vandellòs (Ca la Torre), Masboquera, Masriudoms, Castelló, Gavadà y Masvalentí, en la ruta de acceso al interior, y hasta mediados del siglo XX todos los núcleos estuvieron habitados. Actualmente hay iniciativas populares con apoyo institucional para recuperar Castelló, Gavadà, Fatges y Remullà y preservar los espacios y la memoria de siglos de vida rural.

Bibliografia

JOVÉ I HORTONEDA, Ferran, *Onomàstica del terme de Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2013.

DUPRÉ I RAVENTÓS, Xavier, *Ibers i grecs a l'Hospitalet de l'Infant*, Museu Nacional Arqueològic de Tarragona i Ajuntament de Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant, Tarragona, 2006.

CONEJO DA PENA, Antoni (ed.), *L'infant Pere d'Aragó i d'Anjou*, Ajuntament de Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant, Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant, 2015.

ROMERO TALLAFIGO, Manuel i PALET PLAJA, Maria Teresa, *Les nostres arrels*, Ajuntament de Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant, Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant, 2014, 2a edició.

Arcs de diafragma de l'Hospital, 1967. Fundació Institut Amatller d'Art Hispànic. Arxiu Mas.

Torre meridional de l'Hospital, abans de caure el 20 de juliol de 1910. Fotografia de Ferran Castellví.

Capella del castell (1958), Fons Família Cuyàs de l'Institut Cartogràfic de Catalunya.

WITNESS TO THE CENTURIES. THE COLL DE BALAGUER AND THE INFANT PERE HOSPITAL

The Coll de Balaguer and its plain have been a first-class strategic spot throughout the centuries. It is a harsh but unavoidable path on the way from Tarragona to Tortosa, via land and sea routes. Moreover, it is the starting point of the trading route toward the interior, due to the mouth of the river Llastres, which made for a natural harbour. The Coll marks the ending of the Catalan Pre-Coastal Range and the plain of the Camp de Tarragona, and it acts as a border and a link on many levels: on the linguistic level, as a transition area between the oriental and occidental dialects of Catalan; on the administrative level, as the southernmost point of the region of the Baix Camp and the Camp de Tarragona; and on the ecclesiastical level, as a historic division between the bishopric of Tortosa and Tarragona, among others. Hence the con-

TÉMOIGNAGE DES SIÈCLES. LE COL DE BALAGUER ET L'HOSPITAL DE L'INFANT PERE

Le Col de Balaguer et sa plaine ont été, le long des siècles, une région stratégique de premier ordre : un passage obligé et difficile à travers le Col et sur le chemin entre Tarragona et Tortosa, tant pour ce qui est des itinéraires terrestres que de ceux maritimes, et un point de départ des parcours commerciaux d'accès à l'intérieur, avec l'embouchure du fleuve Llastres en port naturel qui s'y reliait. Le Col enferme la Serralada Prelitoral et la plaine du Camp de Tarragona, et il est frontière et charnière dans de nombreux domaines : linguistique -zone de transition entre le catalan oriental et celui occidental -, administratif -limite méridionale entre le Baix Camp et le Camp de Tarragona- et ecclésiastique -division historique entre l'évêché de Tortosa et celui de Tarragone- entre d'autres. Par conséquent, au cours des siècles le contrôle du Col de Balaguer est devenu une volonté constante de la part des

Vista del castell de l'Hospitalet de l'Infant (1916), de Josep Salvany i Blanch (1866-1929). Fons Salvany de la Biblioteca de Catalunya.

Il·lot del Torn (1916), de Josep Salvany i Blanch (1866-1929). Fons Salvany de la Biblioteca de Catalunya.

TESTIMONI DELS SEGLES. EL COLL DE BALAGUER I L'HOSPITAL DE L'INFANT PERE

El coll de Balaguer i la seva plana han estat durant segles una regió estratègica de primer ordre: un pas obligat i difícil pel coll en el camí entre Tarragona i Tortosa, tant de les rutes terrestres com marítimes, i un punt de partida de la ruta comercial d'accés a l'interior, amb la desembocadura del riu Llastres com a port natural que hi enllaçava. El coll clou la serralada Prelitoral i la plana del Camp de Tarragona i és frontera i frontissa en nombrosos àmbits: el lingüístic —zona de transició entre el dialecte oriental i l'occidental del català—, l'administratiu —límit meridional del Baix Camp i el Camp de Tarragona— i l'eclesiàstic —divisió històrica entre el bisbat de Tortosa i el de Tarragona—, entre altres. Per tant, el control del coll de Balaguer ha esdevingut una voluntat constant durant els segles de les civilitzacions riques i

TESTIGO DE LOS SIGLOS. EL COLLADO DE BALAGUER Y EL HOSPITAL DEL INFANTE DON PEDRO

El collado de Balaguer y su llanura han sido durando siglos una región estratégica de primer orden: un paso obligado y difícil por el collado en el camino entre Tarragona y Tortosa, tanto de las rutas terrestres como marítimas, y un punto de partida de la ruta comercial de acceso al interior, con la desembocadura del río Llastres como puerto natural que enlazaba con esa ruta. El collado cierra la cordillera Prelitoral y la llanura del Camp de Tarragona y es frontera y bisagra en numerosos ámbitos: el lingüístico —zona de transición entre el dialecto oriental y el occidental del catalán—, el administrativo —límite meridional del Baix Camp y el Camp de Tarragona— y el eclesiástico —división histórica entre el obispado de Tortosa y el de Tarragona—, entre otros. Por lo tanto, el control del collado de Balaguer ha sido una voluntad constante duran-

stant fight to control the Coll de Balaguer between rich and diverse civilisations which time has been witness to over centuries. Now we can only study the remaining footprints if we wish to learn about the past.

Only a few years later, and Hospitalet de l'Infant acquired a paramount role. Up to then, many endeavours had been made to ensure the mountain pass and exploit local resources, such as creating the military order of Sant Jordi d'Alfama, building a little fortress hospital near the current village of Ametlla de Mar (in 1201), promoting the population of the Coll de Balaguer (1276 and 1304), and founding a hospital in the Font del Perelló (1308) by the will of Blanca of Anjou, the mother of the infant Pere — initiatives with different levels of success. On the 8th of November of 1344, the infant Pere of Aragó and Anjou (1305–1381) inaugurates the Coll de Balaguer Hospital, later named Infant Pere Hospital, for the village it pays tribute to. The enterprise of building this fortress hospital, declared a National Cultural Heritage Site, is the deepest intervention in the mountain pass up to date, which is considered a unique construction thanks to its characteristics. The architecture of the hospital is majestically severe and monumental, and it is living proof of the caring nature of Christianity at the time. It displays the military and political determination to control, defend, populate and administrate what, up to then, had been considered inhospitable territory. All these traits can be observed in the hospital, where every stone oozes the founder's will to live on in time as a religious and political model. Without a doubt, infant Pere of Aragó is one of the most fascinating figures of the Catalan 14th century, although not as renowned as he should be. According to the description

civilisations riches et diverses que le temps a vu passer en témoin, et il en reste les empreintes que nous suivons pour apprendre du passé.

Dans ce continuum historique, l'Hospitalet de l'Infant tient une place capitale. Afin d'assurer le passage et d'exploiter les ressources locales, on a constitué l'ordre de Sant Jordi d'Alfama et construit un petit hôpital –forteresse près de la ville actuelle de l'Ametlla de Mar (1201), on a promu le peuplement au Col de Balaguer (1276 et 1304), et la mère de l'Infant Pere, Blanca d'Anjou, a fondé un hôpital dans la Font del Perelló (1308), des initiatives à venir plus ou moins incertain. Le 8 novembre 1344 l'Infant Pere d'Aragó et d'Anjou (1305 – 1381) fonde l'Hôpital du Col de Balaguer, plus tard appelé l'Hospital de l'Infant Pere, source du village en son honneur. La construction et dotation de cet hôpital – forteresse, actuellement reconnu Bien Culturel d'Intérêt National, constitue la plus profonde et décisive intervention dans le Col jusqu'à nos jours et, de par ses caractéristiques, il s'agit d'un travail unique et singulier : par la majesté de son architecture sévère et monumentale, par son caractère d'aide comme expression de la vivante spiritualité chrétienne de l'époque, ainsi que par la décision militaire et politique de contrôler, défendre, peupler et administrer un territoire rude et inhospitalier jusqu'à ce moment-là. Des traits qui sont présents dans l'hôpital, où chacune des pierres suinte la volonté de son fondateur de survivre à travers le temps comme idéal politique et religieux. Sans doute, l'Infant Pere d'Aragó et d'Anjou est l'une des figures les plus fascinantes -et non suffisamment connues- du XIVe siècle catalan. D'après la description qu'en fait Ramon Muntaner dans sa *Chronique*, «molt graciós e savi senyor, e el plus subtil senyor qui e'l món sia tan jove e de totes bonees complit», « très gracieux et savant seigneur, et le plus aigu seigneur du monde malgré sa jeunesse et tellement plein de bontés ». Après la mort de son épouse, Joana de

diverses que el temps ha vist passar, n'ha estat testimoni i en resten les petges que resseguim per a aprendre el passat.

En aquest tot històric, l'Hospitalet de l'Infant ocupa un lloc cabdal. Fins aleshores, amb l'objecte d'assegurar el pas i explotar els recursos locals, es va constituir l'orde de Sant Jordi d'Alfama i es va construir un petit hospital fortalesa a prop de la vila actual de l'Ametlla de Mar (1201), es va promoure el poblament al coll de Balaguer (1276 i 1304) i la mare de l'infant Pere, Blanca d'Anjou, va fundar un hospital a la Font del Perelló (1308), iniciatives amb més o menys avenir. El 8 de novembre de 1344 l'infant Pere d'Aragó i d'Anjou (1305-1381) funda l'Hospital del Coll de Balaguer, més tard anomenat hospital de l'Infant Pere i llavor del poble que en fa honor. La construcció i dotació d'aquest hospital fortalesa, actualment reconegut com a bé cultural d'interès nacional, és la intervenció al coll més profunda i decidida fins al moment i, per les seves característiques, una obra única i singular: la majestuositat d'una arquitectura severa i monumental, el caràcter assistencial com a expressió de la viva espiritualitat cristiana de l'època i la determinació militar i política per a controlar, defensar, poblar i administrar un territori fins aleshores inhòspit. Trets presents en l'hospital, on cada pedra traspua la voluntat del fundador de perviure en el temps com a ideal polític i religiós. Sens dubte, l'infant Pere d'Aragó i d'Anjou és una de les figures més fascinants —no prou coneguda— del segle XIV català. D'acord amb la descripció de Ramon Muntaner a la seva *Crònica*, «molt graciós e savi senyor, e el plus subtil senyor qui e'l món sia tan jove, e de totes bonees complít». Després de la mort de la seva esposa, Joana de Foix (1348), abandona l'activitat política i pren

te los siglos de las civilizaciones ricas y diversas que el tiempo ha visto pasar, ha sido testigo de las mismas y permanecen sus huellas que reseguimos para aprender el pasado.

En este continuo histórico, L'Hospitalet de l'Infant ocupa un lugar capital. Hasta entonces, con el objeto de asegurar el paso y explotar los recursos locales, se constituyó la orden de San Jorge de Alfama y se construyó un pequeño hospital fortaleza cerca de la villa actual de L'Ametlla de Mar (1201), se promovió el poblamiento en el collado de Balaguer (1276 y 1304) y la madre del infante don Pedro, Blanca de Anjou, fundó un hospital en La Font del Perelló (1308), iniciativas con más o menos porvenir. El 8 de noviembre de 1344 el infante Pedro de Aragón y Anjou (1305-1381) funda el hospital del Collado de Balaguer, más tarde llamado Hospital del Infante don Pedro y semilla del pueblo que le hace honor. La construcción y dotación de este hospital fortaleza, actualmente reconocido como bien cultural de interés nacional, es la intervención en el collado más profunda y decidida hasta el momento y, por sus características, una obra única y singular: la majestuosidad de una arquitectura severa y monumental, el carácter asistencial como expresión de la viva espiritualidad cristiana de la época y la determinación militar y política para controlar, defender, poblar y administrar un territorio hasta entonces inhóspito. Rasgos presentes en el hospital, donde cada piedra exuda la voluntad del fundador de pervivir en el tiempo como ideal político y religioso. Sin duda, el infante Pedro de Aragón y Anjou es una de las figuras más fascinantes —no suficientemente conocida— del siglo XIV catalán. De acuerdo con la descripción de Ramon Muntaner en su *Crònica*, «molt graciós e savi senyor, e el plus subtil senyor qui e'l món sia tan jove, e

of Ramon Muntaner in his *Chronicle*, ‘he is a very gifted and wise Lord, and very prudent, amongst the most prudent princes of the world, and accomplished, though so young, in all learning.’ After the death of his wife, Joana de Foix (1348), he gives up his political career and dons the Franciscan habit. He dies in Pisa on the 4th of November of 1381 and, ten years later, his remains are moved to the Sant Francesc convent in Valencia, and are lost in its demolition in the 19th century. The hospital is never abandoned, although it changes patrons, and wars, invasions and conflicts cause it to deteriorate. In the 1980’s action is taken to rehabilitate the hospital and in 2009 the initiative Pla Director is devised in hopes of managing public intervention and consolidating, preserving and allocating the remains.

Foix (1348), il abandonna l’activité politique et a pris l’habit des franciscains. Il meurt à Pisa, le 4 novembre 1381, et dix années plus tard ses dépouilles sont transférées au couvent de Saint François à Valence, détruit au XIXe siècle, et elles se perdent. L’hôpital, jamais abandonné, change de patrons, et les guerres, l’occupation et les ruptures le détériorent jusqu’au moment où, dans les années 80, l’on entame les premières actions pour le récupérer ; ainsi, à partir de 2009, on rédige le Plan Directeur qui guidera les interventions publiques en vue de la consolidation, de la préservation et de la diffusion des vestiges encore sur place.

l'hàbit franciscà. Mor a Pisa el 4 de novembre de 1381 i, deu anys després, les despulles es traslladen al convent de Sant Francesc a València, que s'anorrea el segle XIX i es perden. L'hospital, mai abandonat, muda patrons i les guerres, l'ocupació i el deseiximent el deterioren fins que no s'inicien les primeres accions per a recuperar-lo els anys vuitanta. Ja a partir del 2009 es redacta el Pla director que menarà les intervencions públiques per a consolidar, preservar i difondre les restes existents.

de totes bonees complit». Después de la muerte de su esposa, Joana de Foix (1348), abandona la actividad política y toma el hábito franciscano. Muere en Pisa el 4 de noviembre de 1381 y, diez años después, sus despojos se trasladan al convento de Sant Francesc en Valencia, que se aniquila en el siglo XIX y se pierden. El hospital, nunca abandonado, muda patrones y las guerras, la ocupación y el desprendimiento lo deterioran hasta que se inician las primeras acciones para recuperarlo en los años ochenta. Ya a partir de 2009 se redacta el Plan director que dirigirá las intervenciones públicas para consolidar, preservar y difundir los restos existentes.

Propositio Codicis Manu-scripti elegans hæc imago est, quâ Infans Regi librum offerens, certe F.F. Minorum Conventualium cucullo, ut arbitror, induens, ceamur. Et libris præterea pagella rotâ Apofthorum imaginibus florulis, atque ornamentis alijs diversi coloris variegatur.

Illet del Torn, anys 40 del segle xx

Carrer d'Estanislau Figueras, Vandellòs, anys 30 del segle xx

OLD AND NEW ROADS. VANDELLÒS I L'HOSPITALET DE L'INFANT

During the 20th century there is a change from a system based on agriculture and livestock farming to one based on the industrial and services sectors. Social and political structures are transformed, and the evolution of technology leads to better communications. In 1865 the municipality witnesses the arrival of railway systems, subsequently roads are improved, agricultural land is abandoned, and population decreases. A millennial way of living undergoes a sudden change that will prove irreversible. Winding country roads decay and the ground loses its shape. After the second half of the 20th century the township of Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant is introduced to the phenomena of tourism, the newcomers of the great Spanish migration and, more importantly, two electric power plants, which have a foremost and decisive influence from a social, demographic and economic point of view.

VIEUX ET NOUVEAUX CHEMINS. VANDELLÒS ET L'HOSPITALET DE L'INFANT

Au cours du XXe siècle se complète partout le passage du système agricole et d'élevage vers le système industriel et de services. Les structures sociales et politiques se transforment et le développement de la technologie permet l'amélioration des communications. En 1865 le chemin de fer arrive au terme ; tout de suite, on aménage les routes, on abandonne les cultures, et la population diminue pour émigrer dans les villes. Un système de vie millénaire se bouleverse soudain et de façon irréversible. Les vieux chemins enchevêtrés se défont et le relief s'adoucit. À partir de la deuxième moitié du XXe siècle, la municipalité de Vandellòs et de l'Hospitalet de l'Infant connaît le phénomène du tourisme, l'ensemble de population arrivée de la grande migration rurale espagnole et, surtout, la mise en place des deux centrales de production électrique nucléaire, qui ont une influence capitale et décisive du point de vue social, démographique et économique.

Obres de la central nuclear Vandellòs I (1969). Fons Hifrensa de l'Arxiu Municipal.

Estació meteorològica de la central nuclear Vandellòs I, obra de l'arquitecte Antonio Bonet Castellana (1969). Fons Hifrensa de l'Arxiu Municipal.

VELLS I NOUS CAMINS. VANDELLÒS I L'HOSPITALET DE L'INFANT

Durant el segle XX es completa arreu el canvi del sistema agrícola i ramader al sistema industrial i de serveis. Les estructures socials i polítiques es transformen i el desenvolupament de la tecnologia permet la millora de les comunicacions. L'any 1865 el ferrocarril arriba al terme; posteriorment s'adequen les carreteres, s'abandonen els cultius i la població minva en emigrar a les ciutats. Un mode de vida mil·lenari es capgira de cop i volta, de forma irreversible. Els vells camins trenats es desfan i el relleu s'amaneix. A partir de la segona meitat del segle XX el municipi de Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant coneix el fenomen del turisme, els nouvinguts de la gran migració rural espanyola i, sobretot, la implantació de les dues centrals de producció elèctrica nuclear, que tenen una influència cabdal i decisiva des d'un punt de vista social, demogràfic i econòmic.

VIEJOS Y NUEVOS CAMINOS. VANDELLÒS I L'HOSPITALET DE L'INFANT

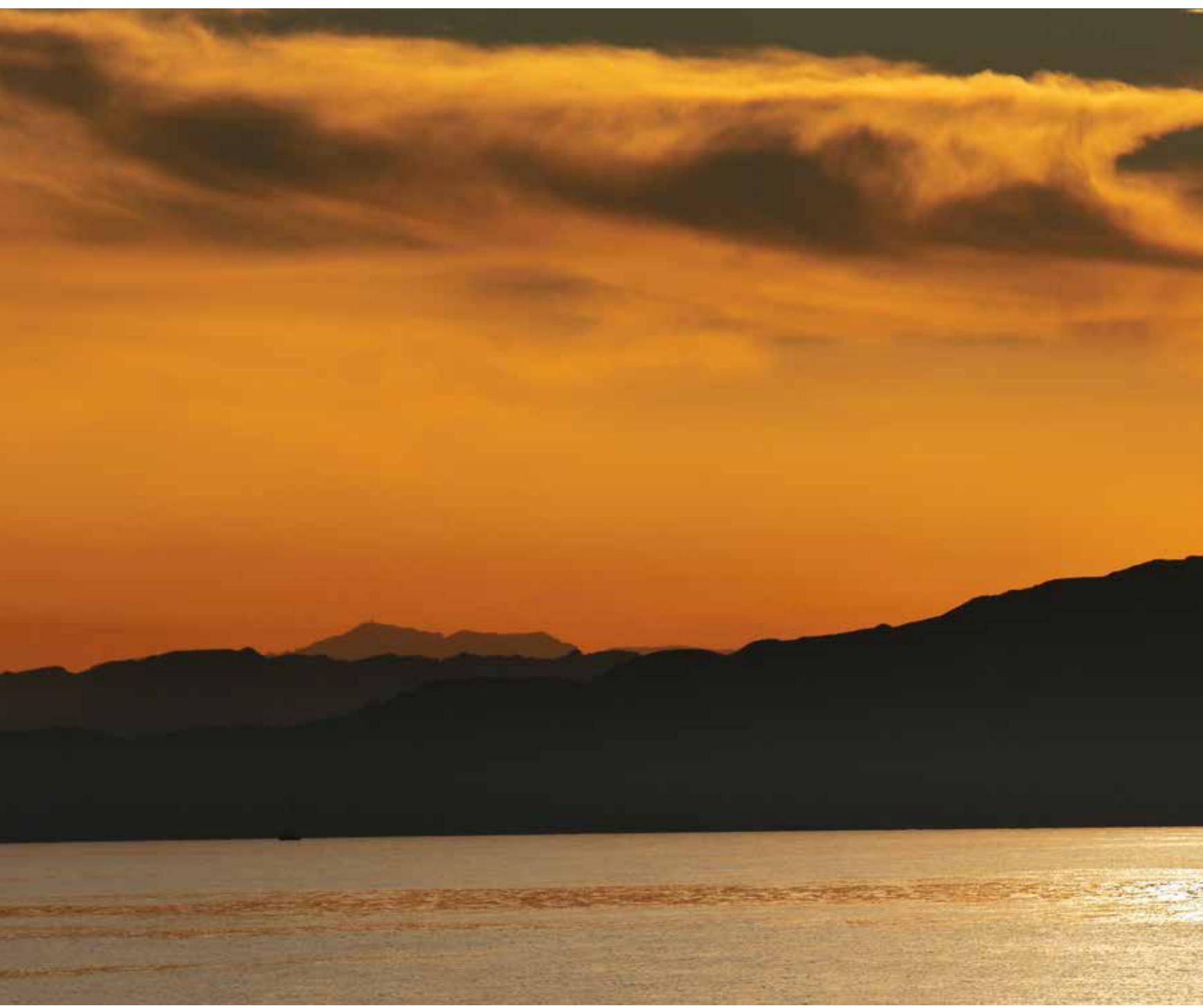
Durante el siglo XX se completa en todas partes el cambio del sistema agrícola y ganadero al sistema industrial y de servicios. Las estructuras sociales y políticas se transforman y el desarrollo de la tecnología permite la mejora de las comunicaciones. En 1865 el ferrocarril llega al término; posteriormente se adecúan las carreteras, se abandonan los cultivos y la población mengua al emigrar a las ciudades. Un modo de vida milenario se cambia de repente, de forma irreversible. Los viejos caminos trenzados se deshacen y el relieve se amansa. A partir de la segunda mitad del siglo XX el municipio de Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant conoce el fenómeno del turismo, los recién llegados de la gran migración rural española y, sobre todo, la implantación de las dos centrales de producción eléctrica nuclear, que tienen una influencia capital y decisiva desde un punto de vista social, demográfico y económico.

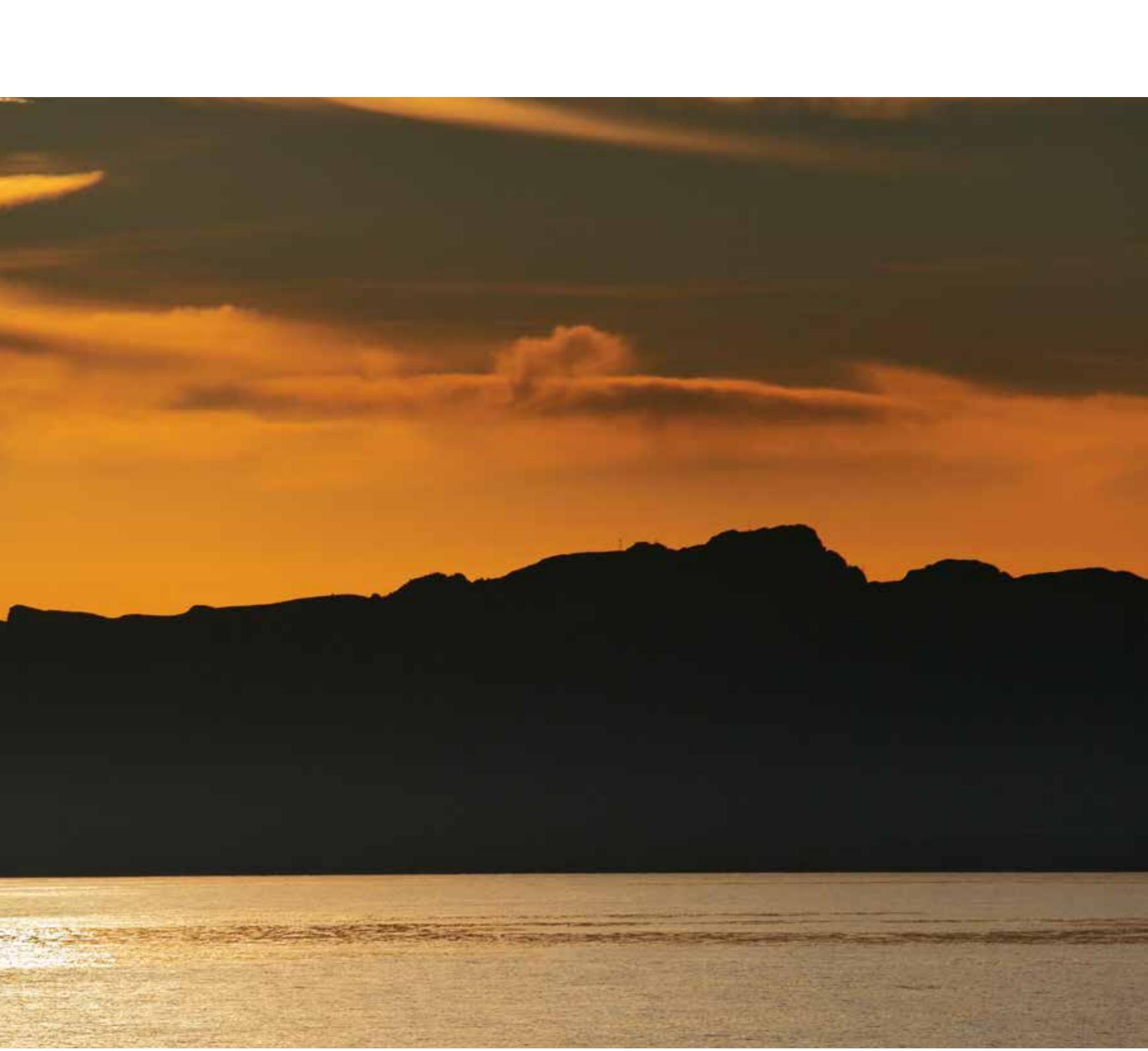
The towns on the coast, which once had to face the constant threat of pirate raids, or army attacks and ransacks, now grow with new ways of urbanising and organisation, and are open to visitors who are looking for the peace and freedom of unaltered landscapes. The fishing technique of *almadrava* to catch tuna, which provided the hospital with its main income, becomes one of the most important in Catalonia. The technique christens the Almadrava village and beach on the southern side of the Coll de Balaguer. The Infant Pere Hospital and its surroundings give name to the lively and family-friendly town of Hospitalet de l'Infant. It offers natural settings such as the Punta del riu Llastres, and the natural heritage site La Rojala (Platja del Torn), where there are one of the most important nudist beaches in the Costa Daurada and the whole country. The Poblat Hifrensa is only one of the heritage sites in this region, the last industrial colony in Catalonia and the most complete work of the rationalist architect Antonio Bonet Castellana in the country. Another heritage site is the complex and thorough defence plans that were applied in the Coll during the Civil War (1936 – 1939). The towns and farm houses of the interior lie like a constellation over valleys and mountain sides, and are now the doors that protect and invite us to learn about the memory of centuries of rural life. They constitute the cultural heritage that is inherent to our identity and essential for current times. Tasting the oil from the oil mill in Vandellòs, wandering through the streets and gazing at the traditional trades in Castelló, or admiring the miracle of the water in Remullà are some of the experiences that are part of the path that crosses the natural and human landscape surrounding the old *Vallis Laurorum*. New sea roads, new mountain roads that lead to the future.

Les peuplements du littoral, jadis sous la menace permanente des incursions corsaires et de l'attaque et la rapine des armées, maintenant renaissent et se répandent en de nouvelles formes d'urbanisme et d'organisation, ouvertes aux visiteurs, qui cherchent le repos et la liberté des paysages inaltérés. De la madrague pour la pêche des thons, qui nourrissait les revenus de l'hôpital, l'une des plus importantes de la Catalogne, en découlent l'ensemble et la plage de l'Almadrava, sur le versant méridional du Col de Balaguer. De l'Hôpital de l'Infant Pere et de ses domaines, s'ensuivent le monument et l'ensemble vivant et familier de L'Hospitalet de l'Infant, avec des environnements naturels comme, par exemple, la Punta del riu Llastres, et l'espace d'intérêt naturel de La Rojala – Platja del Torn, où l'on trouve l'une des principales plages nudistes du pays sur la Costa Daurada, ainsi que des ensembles du patrimoine tels que le Poblat Hifrensa, dernière colonie industrielle de la Catalogne et le travail le plus complet dans le pays de l'architecte rationaliste Antoni Bonet Castellana, ou bien la complexe et vaste trame de défense mise en place dans le Col au cours de la Guerre Civile de 1936 – 1939. Les ensembles et fermes de l'intérieur, comme une constellation sur les vallées et sur les versants, sont devenus des portes gardiennes de la zone et, en même temps, ils nous invitent à connaître la mémoire et les espaces de siècles de vie rurale. Ils constituent un patrimoine culturel inhérent à notre identité et de nos jours tout à fait nécessaire. Goûter à l'huile du Molí de Vandellòs, se promener dans les rues et contempler les métiers traditionnels à Castelló, ou admirer le miracle de l'eau à Remullà sont quelques-unes des expériences qui font partie du parcours à travers le paysage naturel et humain aux alentours de l'ancien *vallis laurorum*. De nouveaux chemins d'eau, de nouveaux chemins de terre vers l'avenir.

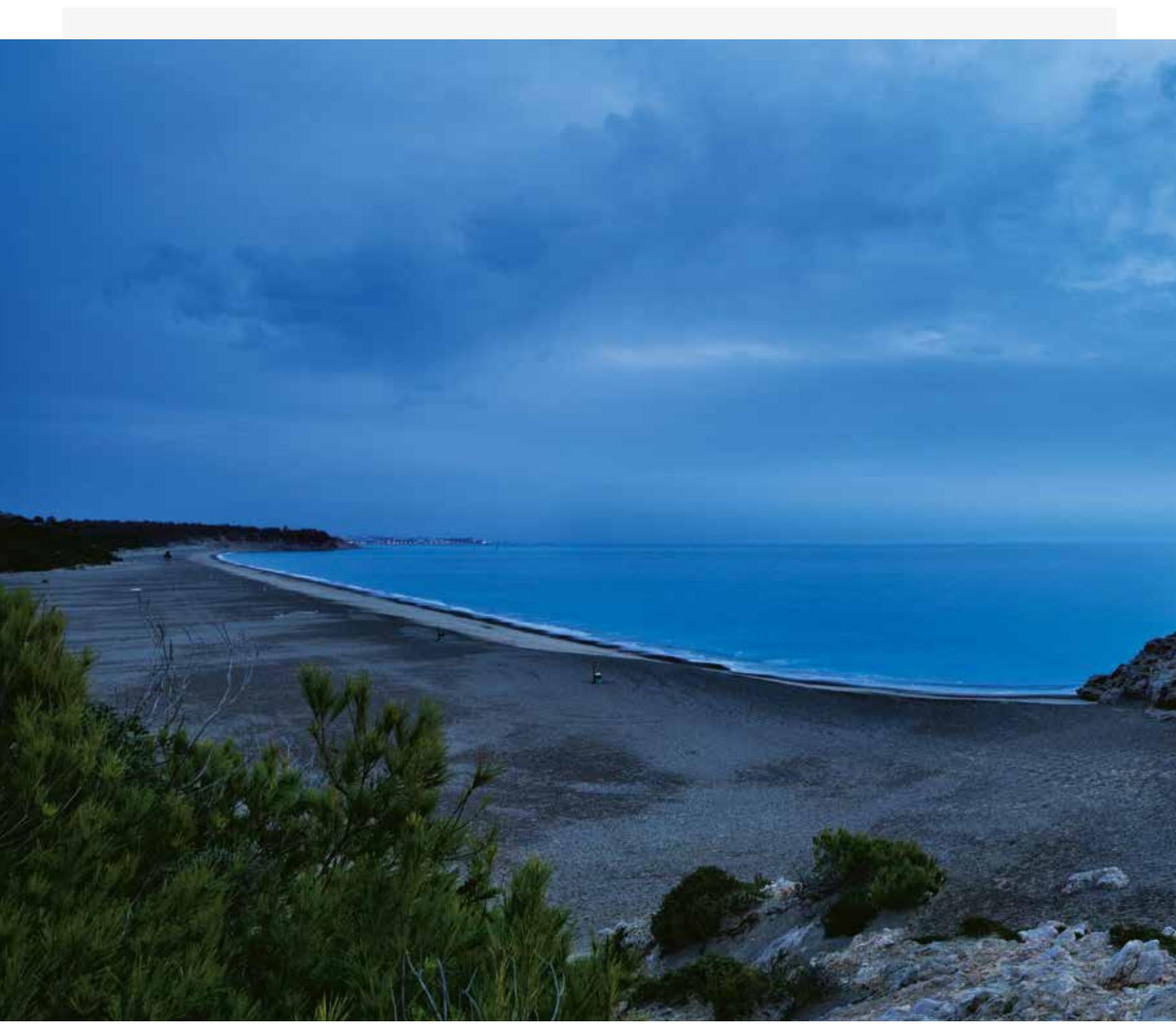
Les poblacions del litoral, abans amb l'ame-naça permanent de les incursions corsàries i de l'atac i rapinya dels exèrcits, ara reviuen i creixen amb noves formes d'urbanisme i organització, obertes als visitants que cerquen el repòs i la llibertat de paisatges inalterats. De l'almadrava per a la pesca de tonyines que nodria les rendes de l'hospital, una de les més importants de Catalunya, s'esdevenen el nucli i la platja de l'Almadrava, al vessant meridional del coll de Balaguer. De l'hospital de l'Infant Pere i els seus dominis, el monument i el nucli viu i familiar de l'Hospitalet de l'Infant, amb entorns naturals com, per exemple, la punta del riu Llastres i l'espai d'interès natural de la Rojala —platja del Torn—, on hi ha una de les principals platges nudistes del país, referent a la Costa Daurada, i conjunts patrimonials com són l'anomenat poble Hifrensa, darrera colònia industrial de Catalunya i l'obra més completa al país de l'arquitecte racionalista Antonio Bonet Castellana, o bé la complexa i profusa trama defensiva duta a terme al coll durant la Guerra Civil de 1936-1939. I les poblacions i les masies a l'interior, com una constel·lació sobre valls i vessants, han esdevingut les portes que custodien i conviden a conèixer la memòria i els espais de segles de vida rural, patrimoni cultural inherent a la nostra identitat i avui completament necessari. Assaborir l'oli al molí de Vandellòs, passejar pels carrers i contemplar els oficis tradicionals a Castelló o admirar el miracle de l'aigua a Remullà són algunes de les experiències que formen part del recorregut pel paisatge natural i humà al voltant de l'antic *vallis laurorum*. Nous camins d'aigua, nous camins de terra vers al futur.

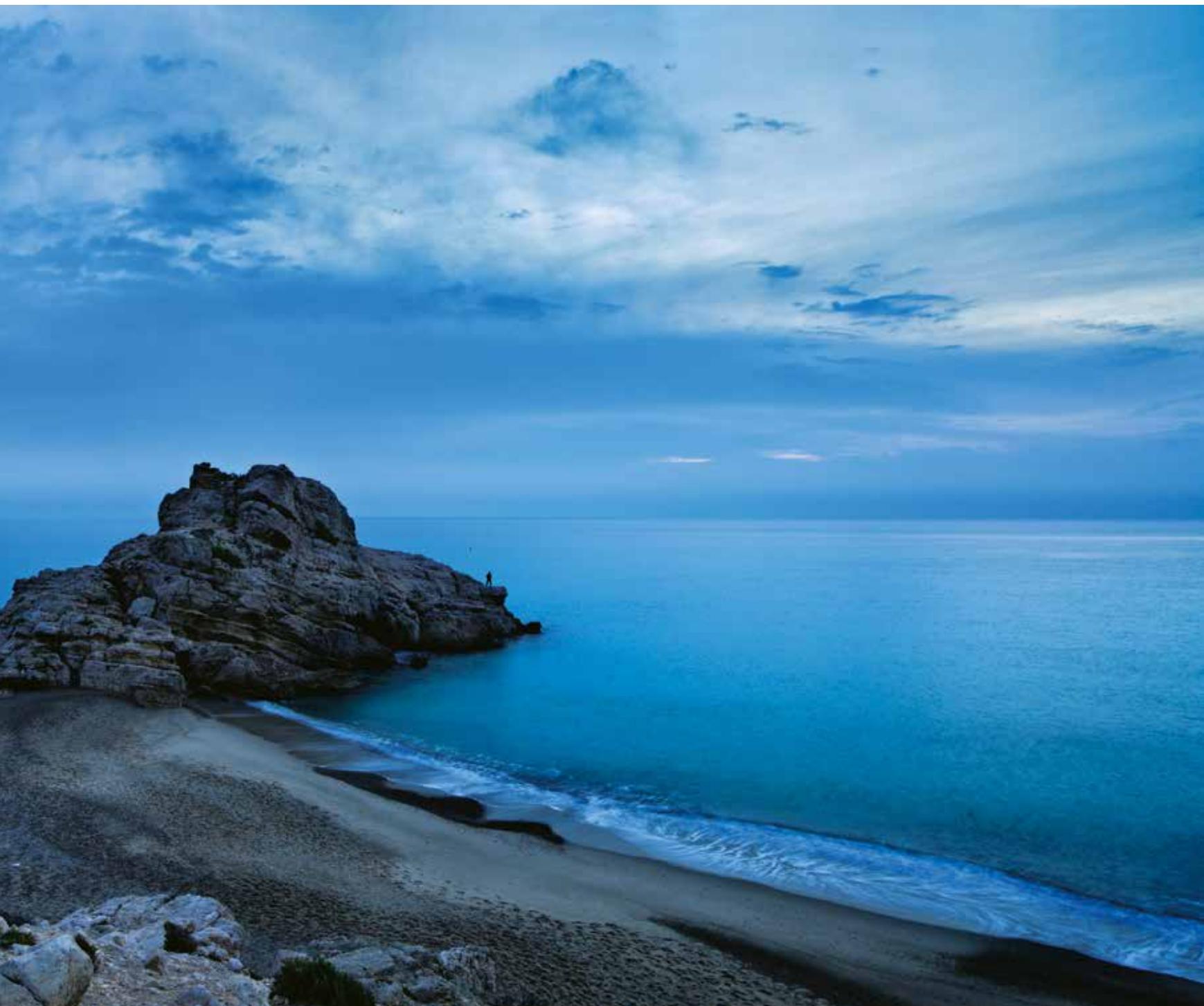
Las poblaciones del litoral, antes con la amenaza permanente de las incursiones corsarias y del ataque y rapiña de los ejércitos, ahora reviven y crecen con nuevas formas de urbanismo y organización, abiertas a los visitantes que buscan el reposo y la libertad de paisajes inalterados. De la almadraba para la pesca de atunes que nutría las rentas del hospital, una de las más importantes de Cataluña, surgen el núcleo y la playa de L'Almadrava, en la vertiente meridional del collado de Balaguer. Del hospital del Infante don Pedro y sus dominios, el monumento y el núcleo vivo y familiar de L'Hospitalet de l'Infant, con entornos naturales como, por ejemplo, la punta del río Llastres y el espacio de interés natural de La Rojala —playa de El Torn—, donde hay una de las principales playas nudistas del país, referente en la Costa Dorada, y conjuntos patrimoniales como son el denominado poblado Hifrensa, última colonia industrial de Cataluña y la obra más completa en el país del arquitecto racionalista Antonio Bonet Castellana, o bien la compleja y profusa trama defensiva llevada a cabo en el collado durante la Guerra Civil de 1936-1939. Y las poblaciones y las masías en el interior, como una constelación sobre valles y vertientes, han acontecido las puertas que custodian e invitan a conocer la memoria y los espacios de siglos de vida rural, patrimonio cultural inherente a nuestra identidad y hoy completamente necesario. Saborear el aceite en el molino de Vandellòs, pasear por las calles y contemplar los oficios tradicionales en Castelló o admirar el milagro del agua en Remullà son algunas de las experiencias que forman parte del recorrido por el paisaje natural y humano alrededor del antiguo *vallis laurorum*. Nuevos caminos de agua, nuevos caminos de tierra hacia el futuro.

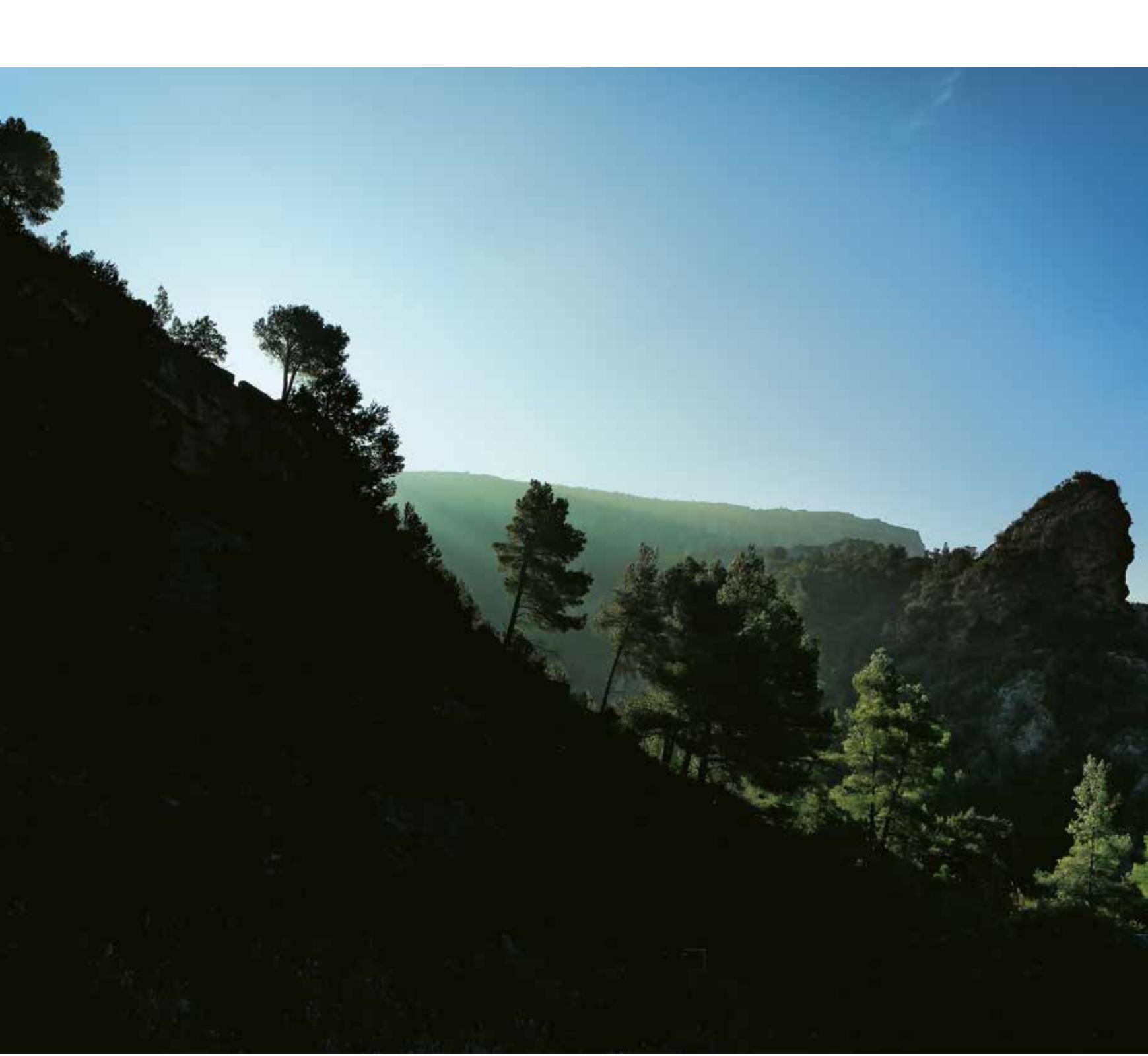

Muntanyes de Vandellòs des del cap de Salou

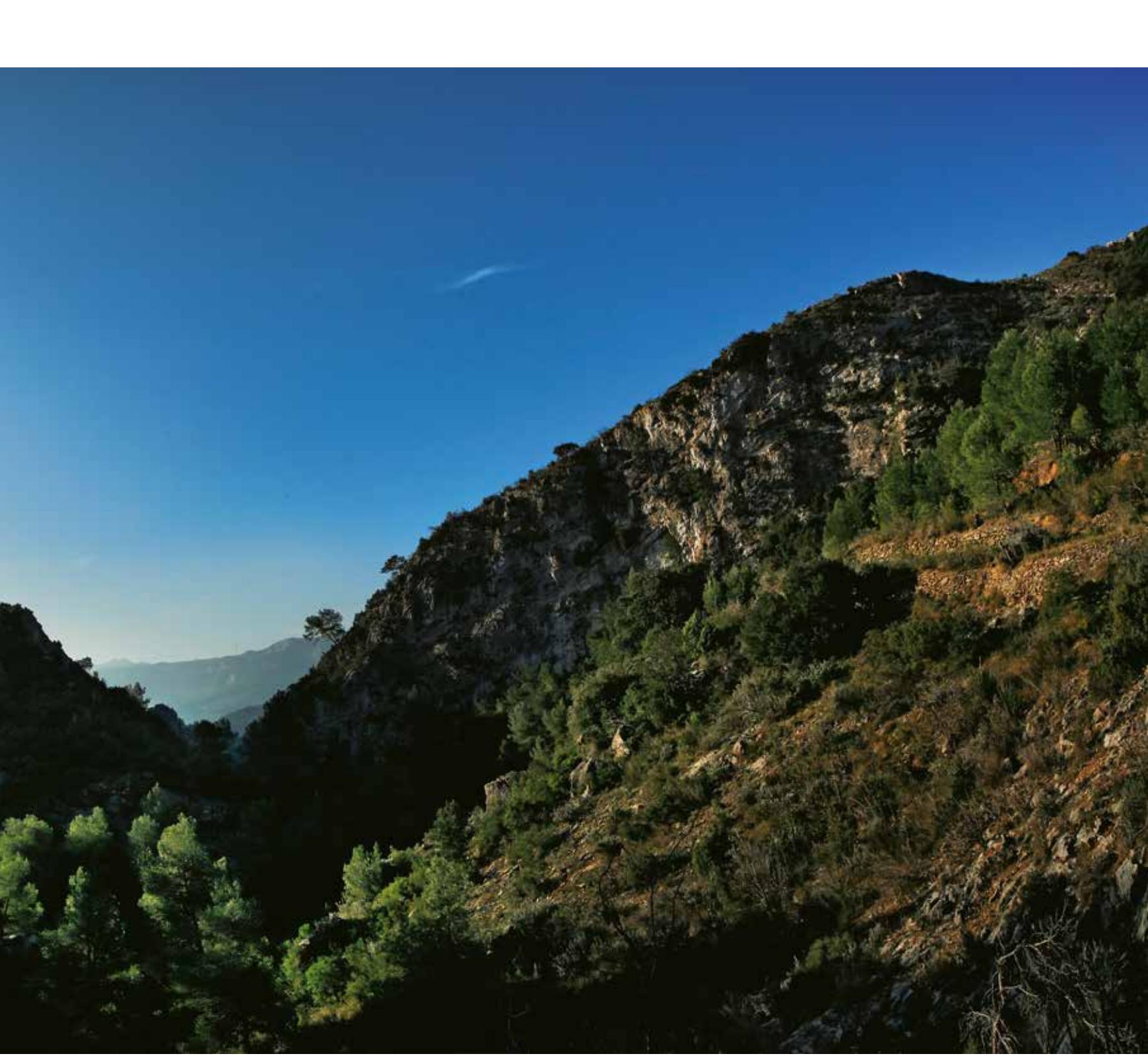

L'illot del Torn

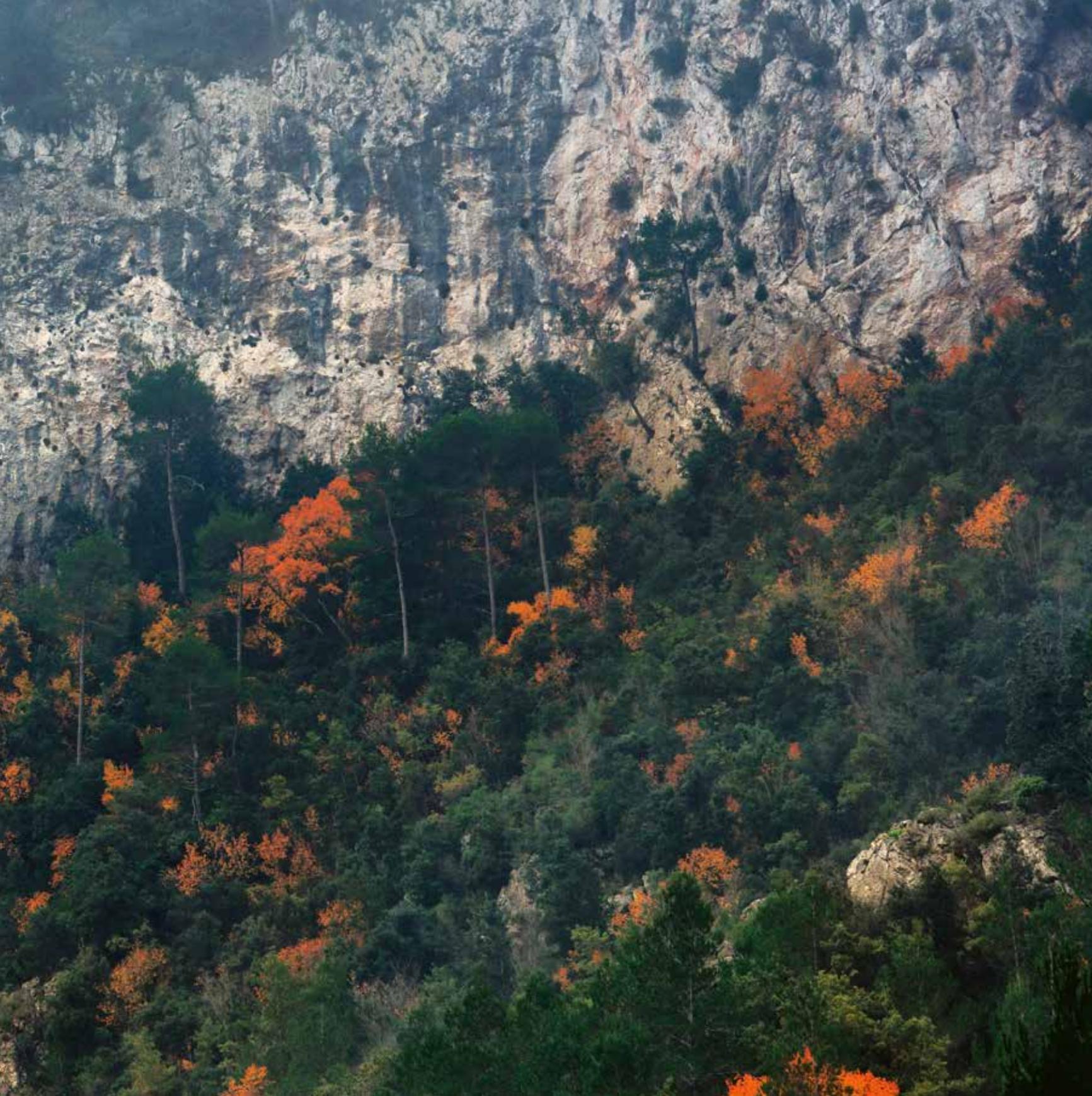

Estret dels Vidriers, barranc de Remullà

Obaga de Castelló =>

⇐ Serra de la Talaia